

Literárněvědná bohemistika a dějiny kulturních zprostředkování (k nedávným příkladům ve Francii)

Catherine Servant — Institut national des langues
et civilisations orientales, Paříž

V souvislosti s otázkou, jaký je současný terén literárněvědné bohemistiky, lze uvést několik poznámek k „dějinám kulturních zprostředkování a zprostředkovatelů“. V rámci této oblasti probíhá nyní ve Francii značný počet vědeckých projektů, ve kterých se opakovaně objevuje i problematika české literatury. Toto pole bádání, stále produktivnější ve sféře střeoevropských studií, může být považováno za součást širokého proudu tzv. *kulturních dějin*, který se v rámci francouzských společenských věd postupně prosazoval od sklonku osmdesátých let minulého století. „Dějiny kulturních mediací“ byly totiž středem pozornosti badatelů již od doby vzniku prvních statí a pojednání, jež se snažily zastupovat a zároveň určovat tuto nově proklamovanou kulturněhistorickou oblast. Například ve sborníku-manifestu *Za kulturní dějiny* (1997), vydaném historiky Jeanem-Pierrem Riouxem a Jeanem-Françoisem Sirennim, vystupovaly „dějiny kulturních zprostředkování a zprostředkovatelů“ jako jeden ze čtyř hlavních specializovaných oddílů celé disciplíny.¹

Ačkoliv zde nelze zcela vystihnout „kulturalistní moment“, jež prožívá francouzská historiografie posledních desetiletí, je možné uvést alespoň několik hrubých rysů, naznačujících osobité vymezení — či spíše *nevymezení*? — kulturněhistorického bádání ve Francii: princip neoddělitelnosti „kulturního“ od „sociálního“ a pevného zakotvení ve francouzské linii společenských věd (a to, alespoň donedávna, bez výraznějšího dialogu s jinými zahraničními, obzvláště anglosaskými modely); důraz na pojem „représentations“²

- ¹ V předmluvě k tomuto sborníku, v němž dvacet pět historiků usilovalo o společné ujasnění metodologických a epistemologických přístupů nově koncipovaných kulturních dějin, uvádí Jean-Pierre Rioux čtyři spolehlivé větve, které se částečně prolínají: dějiny kulturních politik a institucí; dějiny kulturních zprostředkování a zprostředkovatelů; dějiny kulturních praxí; dějiny senzibilit, výrazných míst, znaků a symbolů — viz Rioux 1997, s. 17–18.
- ² K pochopení tohoto pojmu nesnadno přeložitelného do češtiny, který ani ve francouzštině není jednoznačný, navrhuje Dominique Kalifa tři zásadní významové vrstvy. Podle něho mohou být „représentations“: 1. „materiální a nemateriální vyobrazení (předměty, obrazy, tiskoviny, emblémy, památky, atd.), jež bychom snadněji označili za *figurace*“; 2. „schémata vnímání a kategorie uchopení světa, jednak vedené smyslovým systémem, jednak vedoucí k oceánu vjemů, pocitů, emocí a tužeb, zkratka *percepce*“; 3. „inscenace či projekce sebe sama, případně druhého, podle níž se jednotlivec vyznačuje sociálně, politicky, symbolicky, což bychom mohli jednoduše nazvat *représentace*“ (Kalifa 2005, s. 79).

OPEN ACCESS

(spíše než na „mentalités“,³ jehož vyzdvihování v 70. letech se všeobecně považuje za překonanou etapu); interdisciplinární založení s opakovanou výzvou ke spolupráci s ostatními společenskými a humanitními vědami; sílí vědecká a institucionální přítomnost kulturních dějin jakožto „nejnovějšího historiografického modelu s globální ambicí“ (Delacroix 2009, s. 603); mnohostrannost a různorodost těchto dějin, jež leckdy působí jako roztržité a zmatek, přičemž znamenají nesporné obnovení historiografických objektů a pohledů.⁴

V souvislosti s tímto širokým a rozmanitým „kulturalistním momentem“ je tedy patrný jistý vzestup „dějin kulturních zprostředkování a zprostředkovatelů“, které se věnují nejen otázkám šíření poznatků a informací, ale — v širším slova smyslu — i zjišťování a soupisu zprostředkovatelů a jejich sítí, sdělovacích a spojovacích prostředků a transnacionálních cirkulací kulturních „reprezentací“, pojmů, idejí, předmětů a statků. Rozdělují se na několik odvětví, mezi nimiž vyniká velmi produktivní oddíl „historie intelektuálů“ (histoire des intellectuels — od Dreyfusovy aféry k současnosti). Aktéři těchto dějin nezřídka vyvíjeli širokou škálu zprostředkovatelských činností, zahrnujících několik tvůrčích oblastí (literaturu, divadlo, hudbu, výtvarné umění), několik jazyků a území. Význačnými předměty zájmu jsou zde nakladatelství, periodika, salóny, umělecké instituce a kruhy, dále pak například dvou- či více-jazyční spisovatelé, překladatelé, obchodníci s uměleckými díly, cestovatelé a obecně kulturní „převaděči“ vědomostí, forem, žánrů a odkazů přes kulturní, zeměpisné a jiné hranice.

Vzhledem k tomu, že podobné objekty přímo vyžadují interdisciplinární přístup, zastánci kulturní historie se běžně dovolávají nutnosti spolupráce se specializovanými badateli, kteří zkoumají překlady, adaptace a další formy „transferů“. Přitom je nezbytné připomenout teoretické (i praktické) průkopnické práce, vedené od osmdesátých let literárními historiky-germanisty Michelem Espagnem a Michaelem Wernerem, kteří se zasloužili o prosazování pojmu „transferts culturels“ ve francouzském vědeckém kontextu (viz mj. Espagne — Werner /eds./ 1988). Je nepochybné, že vývoj kulturních dějin v celé šíři se nemůže obejít bez zřetele k literárněvědným oborům, tj. k literární historii a bibliografickým datům (k použití kvantitativních metod, tak důležitých v rámci kulturněhistorických postupů), ale i k literární teorii a textové analýze. Zkoumání kulturních zprostředkování a zprostředkovatelů jakožto původců nových tvůrčích modalit se zcela přirozeně vyznačuje množstvím literárních témat a vůbec opakovanou přítomností literatury nejen v podobě institucí, protagonistů a prostředků (viz kupř. studium historie knihy, četby a vydavatelství),⁵ ale i *sub specie* tvorby, forem, norem, estetických kánonů, jejich osvojování i zpochybňování.

V tomto ohledu v minulých desetiletích též docházelo k časté výměně názorů mezi obránci kulturněhistorického východiska a zastánci *literární historie*, tj. oboru mno-

3 *Dějiny mentalit*, spojené v sedmdesátých letech s třetí generací školy *Annales*, jsou časově nejbližší předchůdci této novější kulturní historie. Přestože jejich definice není zdaleka jednoduchá, jsou v českém prostředí dostatečně známé (viz mj. Lenderová 2007).

4 Ke kontextualizaci těchto dějin viz též Ory 2004, Poirrier 2004.

5 V souvislosti s rozvojem historie knihy a kulturních dějin obecně a jejich teoretické reflexe ve frankofonním a anglofonním prostředí nelze opomenout jméno Rogera Chartiera, nyní profesora na Collège de France a autora nespočetných vědeckých prací.

hem starší institucionální zakotvenosti ve francouzském vědeckém a akademickém prostředí. Vede se tudíž dialog o způsobech a možnostech zacházení s literárním „materiálem“ a o různých otázkách spojených s problematikou historičnosti literatury jako tvorby a instituce.

Ačkoliv v rámci této skici nelze k tak hojně a pestré debatě⁶ uvést více než pár letných postřehů, je nutno podotknout, do jaké míry tato debata odráží specifikum a ambivalence literárněvědného výzkumu ve Francii. Na straně literárních historiků jsou totiž patrné jisté „rozpaky“ plynoucí z obtížnosti definovat nejen jejich osobité podklady a metody, ale i vlastní objekty a účely. Je zde přítomna přetrvávající síla „starého“ pozitivistického modelu zděděného z období prvních prací Gustava Lansonova na sklonku 19. století, hierarchizace děl a autorů, preferování výjimečných jevů, věhlasných jmen a vybraných veleděl, princip národní literatury, hledání životopisných údajů a dalších faktorů spojených s vnějším kontextem a údajně schopných „ujasňovat“ podmínky vzniku textů a děl... Zároveň byl tento model v druhé polovině 20. století natolik devalvován postupnými zásahy a zpochybňováním formalistního či textualistického rázu, že zdánlivě ztratil vlastní teritorium. Z kulturněhistorického hlediska na druhé straně panuje bezesporu jistá nedůvěra k praxi a tradici literární historie. Tato bývá vnímána s jistou zdrženlivostí, ať je to z důvodu jejího pozitivistického zakořenění, nebo přílišné odtrženosti od dějin a otázek historičnosti v důsledku silného postavení imanentního pojetí, jež bylo prosazováno strukturalismem v šedesátých letech.

Přes různorodé fáze — a meandry — této mezioborové diskuze, která se dále vyvíjí v různých článcích a reflexích věnovaných vzájemnému vztahu literární a kulturní historie,⁷ je nutno (byť zjednodušeně) konstatovat sblížování a rostoucí vzájemnost mezi oběma disciplínami, viz úvahy historika Jeana-Yvese Molliera, zastávající svérázné „kulturněhistorické reformy“ literárních dějin,⁸ a rostoucí zvědavost literárních historiků vůči podnětům kulturní historie.

Na závěr lze uvést příklady přinejmenším tří mezinárodních vědeckých konferencí, v nichž se literárněvědná bohemistika stýká s dějinami kulturních zprostředkování a zprostředkovatelů. Zprvu stojí za zmínku sympozium s názvem „Kulturní mediace a místa mediace mezi Francií a střední Evropou“ (2013).⁹ V kontextu snahy

6 Uvedme přinejmenším některá zvláštní tematická čísla časopisů věnovaná této diskusi: *L'histoire littéraire hier, aujourd'hui et demain, ici et ailleurs* [Literární historie včera, dnes a zítra, tady a jinde]. *Revue d'histoire littéraire de la France* 95, 1995, příloha k č. 6; *Multiple histoire littéraire* [Mnohotvárná literární historie]. *Revue d'histoire littéraire de la France* 103, 2003, č. 3; *Histoire culturelle / Histoire littéraire* [Kulturní historie / literární historie]. *Romantisme* 143, 2009, č. 1; *Savoirs de la littérature* [Vědomosti literatury]. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 65, 2010, č. 2.

7 K tomu viz mj. Mollier 2003, Thérenty — Vaillant 2005, Charle 2009, Anheim — Lilti 2010, Vaillant 2010, Aron 2011.

8 Viz programatický článek Jeana-Yvese Molliera *Histoire culturelle et histoire littéraire* (2003) s třemi zásadními hesly: 1. za nové prozkoumání prostoru produkce a šíření literárních děl; 2. za dějiny literární legitimacy a posvěcení; 3. za společenský a kulturní přístup k literatuře.

9 „Médiateurs et lieux de médiation culturelle entre la France et l'Europe centrale“, Paříž, Institut d'études slaves, 24. 10. — 25. 10. 2013, uspořádali UMR IRICE a Centrum dějin

o stanovení typologie kulturních mediací a určení teoretických základů výzkumu zde byla věnovaná výrazná pozornost také dějinám české literatury.

Druhou ilustrací, zajiště literárněji orientovanou, je konference na téma „Lettres z Evropy a odjinud v revue *Mercure de France* (1890–1940)“.¹⁰ V tomto případě šlo v prvé řadě o sestavení, rozbor a zpřístupnění polozapomenutého korpusu: tj. objemného souboru literárních (někdy i méně literárních) kronik, které pro rubriku *Lettres* (založenou v *Mercure de France* roku 1896) v průběhu téměř půl století sepisovali různí korespondenti a kulturní a literární informátoři. Více než dvacet účastníků symposia se obzvláště soustředilo na otázky spojené s „importací“ cizích literatur (včetně české) do francouzského a frankofonního kontextu v daném období a na „importéry“¹¹ těchto estetických, ideových, literárněhistorických a jiných poznatků, a to se zaměřením na literatury stojící mimo okruh uznávaných tzv. „velkých“ literatur (obzvláště západních).

Jako třetí a závěrečný příklad tohoto „trendu“ může sloužit vědecká konference plánovaná na listopad 2015. Její název v češtině zní: „Popularizace zábavných forem od osvícenství k modernismu: kulturní přenos od západu k východu?“.¹² Dává si za cíl studovat přechod určitých „klasických“ útvarů zábavné kultury ze západu na východ (formy, nositele, modely a modality) a odhadovat místo a význam populárních žánrů a prvků v časoprostoru moderní Evropy. Účastníci jsou mj. vyzváni, aby zkoumali sítě, dráhy a prostředky, jež přispívaly k proudění, šíření a konexím těchto modelů, přičemž je třeba brát v úvahu specifčnost a rozmanitost kulturních kánonů a kontextů, s nimiž se setkávaly, střetávaly nebo prostupovaly, a to od roviny lidové až po vzdělanostní.

LITERATURA

Anheim, Étienne — Lilti, Antoine:

Introduction. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 65, 2010, č. 2 (zvl. č. : *Savoirs de la littérature*), s. 253–260.

Aron, Paul: Histoire littéraire / Histoire

culturelle. Matériaux pour un dialogue. In: Evelyne Cohen a d. (eds.): *Dix ans d'histoire culturelle: état de l'art*. Presse de l'ENSSIB, Villeurbanne 2011, s. 30–40.

.....
současné střední Evropy při Univ. Paříž 1 Panthéon-Sorbonne, Historický ústav SAV a Skupina francouzsko-česko-slovenských historiků v rámci projektu „Utváření francouzského pohledu na střední Evropu“ (koord. Antoine Marès; sborník vyjde r. 2015).

10 „Lettres d'Europe, et au-delà, dans le *Mercure de France* (1890–1940)“, Paříž, Institut des langues et civilisations orientales, 21. 10. — 22. 10. 2014, uspořádalo Centre de recherches Europes-Eurasie (Centrum pro výzkum evropských a eurasijských prostorů) / INALCO (koord. Catherine Servant; sborník vyjde r. 2016). Slovo „Lettres“, označující ustálenou rubriku v *Mercure de France*, odkazuje obojetně na „dopisy“ a „písemnictví“.

11 Ve funkci kronikáře pro *Mercure de France* („Lettres tchèques“, později „Lettres tchécoslovaques“) se vystřídali od roku 1897 do 2. světové války Jean Rowalski (alias Alexandr Bačkovský), Jean Otokar (alias Hanuš Jelínek), William Ritter, Janko Cádra, znovu Hanuš Jelínek.

12 „La popularisation du divertissement des Lumières au modernisme: un transfert culturel d'ouest en est?“, Paříž, Maison de la Recherche, 13. 11. — 14. 11. 2015, uspořádá UMR EUR'ORBEM / Paris Sorbonne (koord. Xavier Galmiche a Clara Royer).

- Borovský, Tomáš — Hanuš, Jiří — Řepa, Milan (eds.):** *Kultura jako téma a problém dějepisectví*. Maticе moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, Brno 2006.
- Delacroix, Christian:** Une convergence historiographique vers l'histoire culturelle. In týž — François Dosse — Patrick Garcia (eds.): *Les Courants historiques en France (XIXe — XXe siècles)*. Gallimard, Paříž 2009, s. 603–611.
- Charle, Christophe:** Méthodes historiques et méthodes littéraires, pour un usage croisé. *Romantisme* 143, 2009, č. 1 (zvl. č.: *Histoire culturelle / Histoire littéraire*), s. 13–29.
- Espagne, Michel — Werner, Michael (eds.):** *Transferts: les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe — XIXe siècle)*. Éd. Recherche sur les civilisations, Paříž 1988.
- Kalifa, Dominique:** L'histoire culturelle contre l'histoire sociale? In: Laurent Martin — Sylvain Venayе (eds.): *L'histoire culturelle du contemporain*. Nouveau Monde éd., Paříž 2005, s. 75–84.
- Lenderová, Milena:** Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!. *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 7–26.
- Mollier, Jean-Yves:** Histoire culturelle et histoire littéraire. *Revue d'histoire littéraire de la France* 103, 2003, č. 3 (zvl. č.: *Multiple histoire littéraire*), s. 597–612.
- Ory, Pascal:** *L'Histoire culturelle*. PUF, Paříž 2004.
- Poirrier, Philippe:** *Les Enjeux de l'histoire culturelle*. Seuil, Paříž 2004.
- Rioux, Jean-Pierre:** Introduction. Un domaine et un regard. In týž — Jean-François Sirinelli (eds.): *Pour une histoire culturelle*. Seuil, Paříž, 1997, s. 7–18.
- Thérenty, Marie-Ève — Vaillant, Alain:** Histoire littéraire et histoire culturelle. In: Laurent Martin — Sylvain Venayе (eds.): *L'histoire culturelle du contemporain*. Nouveau Monde éd., Paříž 2005, s. 271–290.
- Vaillant, Alain:** Le Paradoxe de l'histoire littéraire. In týž: *L'Histoire littéraire*. Armand Colin, Paříž 2010, s. 7–22.

RÉSUMÉ

Czech Literary Studies and the History of Cultural Mediation (On Several Recent Examples in France)

The paper offers several remarks on the history of cultural mediation and cultural mediators in connection with the current state of Czech literary studies in France. Within the given field, more and more productive also in the area of Central European Studies, there are several research programs conducted in France, repeatedly including topics from Czech literature.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEY WORDS

literárněvědná bohemistika ve Francii; literární teorie; literární historie; dějiny kultury; dějiny kulturních zprostředkování a kulturních zprostředkovatelů / Czech literary studies in France; literary history; cultural history; history of cultural mediations and cultural mediators